

УДК 635.952.2:631.524:502.7

Л.І. БУЮН, Л.А. КОВАЛЬСЬКА, Р.В. ІВАННИКОВ, І.І. ХАРЧЕНКО, В.С. ВАХРУШКІН

Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тимірязєвська, 1

ПРОФЕСОР ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА ЧЕРЕВЧЕНКО (1929—2017): СВІТЛО ДАЛЕКОЇ ЗІРКИ (до 90-річчя від дня народження)

11 січня — особливий день у житті ботсадівської спільноти: день народження Тетяни Михайлівни Черевченко, доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України, заслуженого діяча науки і техніки України.

Із року в рік у цей холодний січневий день до Національного ботанічного саду з ботсадів та дендропарків України приїздили друзі та колеги Тетяни Михайлівни, щоб привітати іменинницю, засвідчити їй глибоку повагу, порадитися, розповісти про проблеми, поділитися останніми подіями, поспілкуватися. Ця традиція не змінилася, але останніх два роки цей день для кожного з нас оповитий тихим смутком, тому що Тетяни Михайлівни вже немає серед нас. Іменинниця присутня лише у наших спогадах та на всіма улюбленій світлині із дендробіумами на палубі науково-дослідного

судна «Академик Вернадский» під час чергової подорожі.

Народилася Тетяна Михайлівна 11 січня 1929 р. на Черкащині. Вона завжди дуже пишалася своїми батьками — інтелігентами з діда-прадіда.

Біологічну освіту Т.М. Черевченко отримала на біолого-грунтознавчому факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Свій творчий шлях розпочала у 1954 р. у Білій Церкві, в дендропарку «Олександрія», де працювала спочатку старшим лаборантом, а потім — старшим квітникарем.

Понад 50 років життя Тетяни Михайлівни було нерозривно пов'язане з Національним ботанічним садом імені М.М. Гришка НАН України. Тут вона пройшла шлях від молодшого наукового співробітника до директора установи.

Комплексний підхід до справи, стратегічне мислення, організаторські здібності змолоду відрізняли цю енергійну симпатичну жінку. Вона була здатна захопитися якоюсь ідеєю та переконати, надихнути оточуючих на її втілення. Так, за її ініціативи у 1974 р. було створено відділ тропічних та субтропічних рослин і лабораторію біотехнології. Основним завданням останньої були підтримка та розвиток унікальної колекції тропічних орхідей.

З 1974 до 1992 рр. Т.М. Черевченко очолювала відділ тропічних та субтропічних рослин. Це був період інтенсивного накопичення колекційних фондів та проведення досліджень з порівняльної морфології, репродуктивної біології, онтоморфогенезу, біоморфології, фізіології, біохімії та біотехнології інтродуцентів.

Тетяна Михайлівна — учасник численних експедицій у тропічні регіони Землі. З 1977 до

© Л.І. БУЮН, Л.А. КОВАЛЬСЬКА, Р.В. ІВАННИКОВ,
І.І. ХАРЧЕНКО, В.С. ВАХРУШКІН, 2019

1986 рр. вона взяла участь у чотирьох експедиціях на науково-дослідному судні «Академик Вернадский», в 1988 р. — в експедиції на Кубу, а з 1989 до 2009 рр. — у 5 польових дослідженнях у В'єтнамі.

Під керівництвом Т.М. Черевченко та за її безпосередньої участі створено одну з найбільших в Україні колекцій рослин флори тропіків і субтропіків, яка нині налічує понад 4100 таксономічних одиниць, котрі належать до 868 родів, 160 родин та 6 відділів. Про унікальність цієї колекції свідчить надання їй у 1999 р. статусу Національного надбання України.

Притаманні Тетяні Михайлівні широкий кругозір, бачення перспективи і наукова інтуїція сприяли розвитку нових напрямів досліджень відділу тропічних та субтропічних рослин.

Наукова громадськість України добре знає Т.М. Черевченко за її роботи в галузі орхідології, фітодизайну, біотехнології та космобіології.

У нашій країні та поза її межами ім'я Тетяни Михайлівни нерозривно пов'язане зі створенням в Україні унікальних колекцій багатьох груп квіткових тропічних і субтропічних рослин, насамперед орхідних, опрацюванням теоретичних засад їх інтродукції в умови захищеного ґрунту та збереження *ex situ*, втіленням у життя проекту створення експозицій у новому оранжерейному комплексі. Завдяки їй інтродукція тропічних рослин та орхідей зокрема почала набувати статус комплексної фундаментальної науки, пов'язаної з дослідженням різних аспектів збереження біорізноманіття *ex situ*: репродуктивної біології, біоморфології, біохімії та фізіології, особливостей структурної адаптації, застосуванням біотехнологічних і молекулярно-генетичних методів.

Методичними рекомендаціями з розмноження рослин *in vivo* та *in vitro*, технологіями культивування інтродуцентів в умовах захищеного ґрунту, практичними рекомендаціями з фітодизайну, розробленими під керівництвом Тетяни Михайлівни, досі користуються фахівці ботанічних садів України та інших країн на пострадянському просторі. Зазначені напрями досліджень залишаються актуальними, а дослідження Т.М. Черевченко активно продовжують її учні.

У 1988 р. Тетяну Михайлівну було призначено директором Національного ботанічного саду імені М.М. Гришка НАН України. Різноманітність наукових інтересів, висока ерудиція та організаторський талант давали їй змогу успішно керувати колективом Ботанічного саду, до складу якого входять підрозділи не лише інтродукційного, а й експериментальних напрямів.

Діяльність Т.М. Черевченко протягом 1990-х років можна назвати найбільшим науковим здобутком і найвищим громадянським подвигом. Лише завдяки її титанічним зусиллям та невичерпній енергії, почуттю великої відповідальності як громадянки та патріотки були збережені безцінні колекції, кадровий потенціал і територіальна цілісність Саду, започатковано нові напрями досліджень.

Важливим етапом діяльності Тетяни Михайлівни щодо розвитку Національного ботанічного саду було завершення будівництва та введення в дію експозицій оранжерейного комплексу. Саме завдяки її оптимізму, високому науковому авторитету, надзвичайному

організаторському таланту і силі волі було завершено цей багаторічний грандіозний проєкт, аналога якому в Україні немає.

Плідна наукова, організаторська і громадська діяльність Т.М. Черевченко відмічена високими державними нагородами: медалями «За доблестный труд» (1970), «За трудовое отличие» (1979), орденами «Знак почета» (1986), княгині Ольги III (1998) та II (2009) ступеня, премією імені В.Я. Юр'єва (1982), імені М.Г. Холодного (1994), імені В.І. Вернадського (2001). У 2014 р. Тетяну Михайлівну було нагороджено пам'ятною медаллю Академії наук і технологій В'єтнаму за визначний внесок у розвиток творчого співробітництва між Національним ботанічним садом імені М.М. Гришка НАН України та Інститутом тропічної біології В'єтнаму.

У науковому доробку Тетяни Михайлівни понад 350 публікацій, відомих широкому колу дослідників у галузі інтродукції рослин та багатьох розділів експериментальної біології. Вона є автором і співавтором 14 монографій.

Майже 20 років Т.М. Черевченко очолювала спеціалізовану Вчену раду при Національному ботанічному саді імені М.М. Гришка, тривалий час була головою Ради ботанічних садів та дендропарків України, відповідальним редактором міжнародного наукового журналу «Інтродукція рослин», членом Українського ботанічного товариства та Американського товариства орхідеєводів. Багато співробітників у системі Ради ботанічних садів та дендропарків стали науковцями саме завдяки підтримці Тетяни Михайлівни, її вмінню підказати правильний напрям досліджень, здатності розкрити творчий потенціал кожного, хто хотів йти звивистими науковими стежинами.

Уся діяльність Т.М. Черевченко в Національному ботанічному саду, незалежно від посади, яку вона обіймала, — вірець самовідданого служіння справі, Ботанічному саду, його розвитку та процвітанню.

Усі, хто знав Тетяну Михайлівну, поважали її за високий професіоналізм, невичерпний

інтерес до науки, величезну працездатність та мудре керівництво, любили за глибоку повагу і чуйне ставлення до колег, велику душевну щедрість та оптимізм.

До 85-річчя Тетяни Михайлівни опубліковано збірник «Фундаментальні та прикладні аспекти сучасної орхідології», який містить статті, які охоплюють широке коло питань, — від макросистематики розширеного порядку *Asparagales* (до складу якого входить порядок *Orchidales*) як ключової групи однодольних до опрацювання біотехнологічних методів розмноження та постасептичної адаптації ювенільних рослин рідкісних видів бореальних орхідей і тих, котрі мають тропікогенне походження. У цьому збірнику було розміщено також велику статтю проф., д.б.н. Т.Б. Батигіної (1927—2015), одного з лідерів світової ембріології рослин. Вона також надіслала фрагмент тексту, присвячений Тетяні Михайлівні, який через невідповідність формату збірника залишився неопублікованим. Сьогодні, коли немає в живих ні Тетяни Михайлівни Черевченко, ні Тетяни Борисівни Батигіної, двох титанів, на яких багато років рівнялися орхідологи тоді ще дружніх країн, вважаємо за потрібне опублікувати ці проникливі рядки.

«Дорогая наша Танечка! Хочу тебе сказать несколько добрых и хороших слов, которых ты достойна, и, я думаю, что ты в первую очередь Человек, и всегда исповедуешь основные моральные заповеди и традиции. Твоими добродетелями всегда являлись мудрость, искренность, внимательность, воля и твоя большая взаимная любовь к орхидеям. Основным принципом твоей творческой научной деятельности с молодости ты всегда считала примат глубокого исследования твоих любимых орхидей в природе...».

Усе, що зробила в науці Т.М. Черевченко, свідчить про її багатий інтелектуальний потенціал та стратегічну далекоглядність.

Коли йде з життя Людина такого масштабу, ще на багато-багато років за нею залишається світло. А ми, учні та послідовники Тетяни Михайлівни, докладемо всіх зусиль, щоб це світло не згасало.